

Методология на теорията на възпитанието - теории за възпитанието

Методологията най-общо се разглежда като наука за метода на научното изследване и обяснение, като учение за научния метод. Методологията е не само учение за метода на научното познание, а и за преобразуването на света. С оглед на потребностите на научното познание могат да се разгледат три нива на методологическо познание:

- философско-методологическо;
- система за частно научно познание, отразяваща развитието и основаваща се на цялостното човекознание;
- обща педагогическа теория като методология на теорията на възпитанието.

Според функциите на методологията при научните изследвания Георги Бишков разграничава следните нейни равнища:

- *най-висше* нейно равнище – философска методология
- *конкретно научно*, частна методология
- *методология на научните изследвания* в една наука или група науки

Границите между тези равнища не са строго определени. Между тях съществуват връзки и зависимости – висшите равнища на методологията детерминират по-нисшите, обратното също е възможно, но в по-слаба степен. В тази връзка методологията на научните изследвания в областта на теорията на възпитанието и във функционално отношение, и с оглед получения конкретен резултат има съществено значение и за общо педагогическото познание.

Философска методология

В древността основите на философската методология са положени от Сократ, Платон и Аристотел. В по-ново време тя се развива от Фр. Бейкън, Декарт. Хегел пръв цялостно очертава спецификата на философския метод. Всички основни философско-методологични положения, до които достига той имат фундаментално значение за частно-научното познание – за връзката и взаимната зависимост на нещата, за необходимостта от тяхното разглеждане в движение, приемственост и развитие, за количествено-качествената изменчивост, за вътрешната противоречивост, за отрицанието и преминаването към ново качество.

Системата на частнонаучното познание като методика на педагогиката като цяло и общо педагогическата теория като методология на теорията на възпитанието се разглеждат в единство с философската методология и в известна степен като определена нейна конкретизация. Тази необходимост произтича от самата природа на методологията, резултат от научно познание, до което се стига чрез системни научни изследвания и доказване, спомагащи за обособяването на съответната научна терминология. Според Михаил Герасков, „научната терминология посочва основните методи, които се употребяват, било за научни изследвания, било при научно доказване или излагане на установените резултати или при изработване на научната терминология“.

Методологията, разбираана като съвкупност от теории за научен анализ е в единството на нейните съвкупности, според Н. Чакъров - „теоретичните положения, научните теории, принципите и законите, използвани съзнателно и целенасочено за нуждите на изследователската работа“.

Пак според него „самият характер на обекта на педагогиката изисква да се използват за нуждите на научния му анализ методическите инструменти на много науки“.

В цялата история на развитие на човешката цивилизация, на нейната духовна култура, на научното познание се потвърждава, че винаги е съществувала повече или по-малко изявена връзка и зависимост между доминиращите философски концепции и методология на частнонаучното познание.

Основни философски школо при методологията на теорията на възпитанието

1. **Прагматизъм** – като философска школа в аспекта на теорията на възпитанието и образователната практика прагматизмът има място най-вече с оглед обосноваването и постигането на по-утилитарни нагласи и решения, налагащи се от засилващия се прагматизъм и конкуренция в обществото, а чрез него и в образованието – необходимо е развитието на способностите за вземане на свободно и пълно участие в общи и споделени дейности с цел повишаване социалната ефективност на образованието и възпитанието.

В процеса на възпитанието вниманието на децата се насочва към приложния характер на знанията и качествата, които придобиват; вниманието е насочено към разкриване и развитие на индивидуалния духовен и нравствен потенциал на всеки ученик.

2. **Сциантизъм (неопозитивизъм)** – неговите представители са за деидеологизация, за овладяване и отстояване на чисти научни знания „без товара на идеологията“. *В процеса на обучение и възпитание учениците да усвояват само положителни, позитивни знания, освободени от ненужния социален товар.*
3. **Екзистенциализъм** – акцентирание на субективността и индивидуалността в развитието и възпитанието на човешката личност – пробуждане, развитие и утвърждаване на индивидуалните позиции и предпочитания на младия човек. *В обучението и възпитанието не бива да се абсолютизира колективното начало. Акцентът е върху индивидуалността.*
4. **Неотомизъм** – като официална философия на катوليцизма и модификацията на религиозните възгледи на Тома Аквински е интересен с противопоставянето на религия и наука, на светско и религиозно образование. В днешно време училището е светско по характер, а религиозните учения се изучават само в исторически, философски и културен план. *Тук се поставя проблема за мястото на добродетелите, като проповядва религията в цялостната система на нравствено възпитание на децата, важно е познаването на историята, философията, религията.*
5. **Марксизъм** – комплексната теоретична система на марксизма включва диалектическа философия на природата, историята, политическата икономика и политология. Концептуалният тезис на Маркс за човешката същност като „съвкупност на всички обществени отношения“, трактовките за „автономия на човешкия дух“, разбиранията му, че „свободното развитие на всекиго е условие за свободното развитие на всички“ са постановки, фундаментални за теорията на личността, за нейното хуманитарно възпитание и образование. Философските възгледи на Карл Маркс са формирани под влияние на древната и класическа немска философия (Хегел и Фойербах) и е много ценна за развитието на образованието и възпитанието, чрез което марксизмът оказва силно влияние на неопройдизма, сартианството и върху франкфуртската школа.
6. **Фройдизъм** – теорията на Зигмунд Фройд отстоява научния светоглед и атеизма, както и необходимостта от победа на разум, който съществено осигурява „достойно място на човешките чувства и на това, което се определя от тях“. Фройд счита, че най-важното в психоанализата е приложението ѝ в педагогиката, във възпитанието на младото поколение. Фройдизмът дава методологическата основа за изясняване осъществяването на индивидуалното у човека в неговите подсъзнателни и съзнателни прояви, за достигане на единство на рационалното и емоционалното начало при формирането на младия човек, за неговото възпитание в хуманистичен и атеистичен дух, за пробуждане и развитие на художествено-естетическите му заложли и способности. *На предни позиции се извеждат чувствата като регулатори и*

стимули за развитието на човека. Богата емоционална личност е свързана с по-голяма проява на подсъзнателните влечения. При възпитанието и обучението това има значение, защото положителната емоционална нагласа на учениците ги улеснява да възприемат по-сложни знания. Развива се въображението им и творчеството им стремежи.

7. **Феноменологията** – философска школа с познавателен и универсално-антропологичен характер. Значимостта ѝ за теорията на възпитанието произтича от възможността за по-дълбоко опознаване същността на възпитателните феномени – социалност с интуитивни моменти, субективност, но със специфична духовно-културна реалност като преодолява отчуждението между хората и възраждане на вечните и хуманни човешки ценности.
8. Реидеологизацията – сравнително нова идейна концепция. Според нейните представители е нужно да се засили идеологическата индокринация на учащите (Хефли), на хуманизацията на учебно-възпитателното съдържание (Фридман), възпитанието да се основава на християнството и западните културни ценности (Блонкерц). В образованието и възпитанието Реидеологизацията утвърждава тезата, че те оставайки по принцип деидеологизирани и деполитизирани, следва да бъдат отворени към хуманизма и демокрацията.

Единство на плурализма и монизма при методологията на теорията на възпитанието

Методическият плурализъм при познавателната методология на педагогиката (по Д. Цветанов) се свързва с това, че предпочитането на някоя от тях не предполага игнориране на останалите. Предложената доминанта при методологическия избор и ориентация, както при отделни случаи и ситуации, така и в стила на научното дирене на конкретния учен се налага от обстоятелството, че тук става дума за търсене на научната истина, която в краен резултат е едно, тоест е монистична по своя характер.

В една напълно плуралистична методология без водеща доминанта вероятно еkleктически ще покрие по-бързо и в някои отношения по-удобно разнообразната и в различни случаи противоречаща си проблематика на теорията на възпитанието.

От една страна съществува необходимост от съчетаване на плуралистичния подход към методологията с изборна доминиращи и водещи философски концепции, но от друга основателни са по-трайните предпочитания и ориентации като научен светоглед и стил на мислене и дерене в теоретико-възпитателната област. Според проф. д-р п.н. Любен Димитров в книгата му „Теорията на възпитанието“ водеща следва да бъде симбиозата „марксизъм-фройдизъм“, тъй като марксизмът е една от най-пълните и стройни теоретични системи, събрала в себе си хуманистични и научно-светогледни позиции. За съжаление живият творчески марксизъм бе догматизиран, монополизиран в страните от бившия тоталитарен социализъм, развитието му не е било в правилната посока, а тясно и ограничено, механично и повърхностно. Симбиозата „марксизъм-фройдизъм“, пак според професор Л. Димитров като водеща в условията на съчетаване на плуралистичния методически подход с възможен синтез и доминиращи философски концепции е целесъобразна с оглед на социалната, хуманната и интелектуална мощ на марксизма. Тази симбиоза е за предпочитане и поради това, че фройдизмът е оригинална цялостна система – Фройд включва в културата „целия сблъск от постижения и насоките, в които нашия живот се е отдалечавал от този на животинските ни предци и които служат на две цели: да се опази човека от природата и да се регулират отношенията между хората“. Марксизмът и фройдизмът взаимно се допълват и остават отворени за всичко ценно, съдържащо се в другите досегашни философски теории и концепции.

Именно въз основа на такъв богат и плуралистичен по своята ценностна мяра методически синтез с доминираща симбиоза могат да се разработят и осветлят на-

целесъобразно и адекватно обективно и многоаспектно теоретичните и практически проблеми на възпитанието и образованието, да се осмислят и решат от хуманно-демократични ценностни позиции такива сложни, диалектически противоречиви и динамични явления и процеси каквито са възпитателните и образователните.

Теории за училищния възпитателен процес (Пл. Радев „Педагогика“)

Теориите за училищния възпитателен процес са основен дял в педагогиката. Училищното възпитание се осъществява в рамките на дадена институция, то е един от факторите за развитие на човека през годините, когато той е в средата или професионално училище. Чрез него се създават и използват относително преднамерен и манипулирани, контролирани и целенасочени институционални условия и средства за овладяване, формиране, поддържане, утвърждаване и промяна на социално и индивидуално желани знания, умения, качества, ценности, норми, нагласи, афекти, както и редуцирането на нежеланите в процеса на междусубектно взаимоотношение.

Училищното възпитание се интегрира в обективна, социална, институционална и междуиндивидуална реалност, която има своето съдържание и същност в мярата (баланса) на предизвикана от учителите и собствената активност на учениците. Основното тук са нормите и ценностите, които институцията изисква да отговарят или дискретно да изпреварват в близък план нормите на психично развитие.

Училищният възпитателен процес е преднамерено целенасочено движение и динамика на състоянията, създадени от възпитателните интеракции на субектите (ученици, учители, родители, групи и общности, институции и звена), участващи в него, основани върху възпитателно и учебно съдържание и обединени от целите на училищното възпитание.

1. Теория на училищния възпитателен процес от позициите на психодинамичната теория на личността на З. Фройд

Психодиагностичната педагогика на Фройд критикува традиционната. Тя признава за невъзможна преработката на психичните структури в планомерни образи. Психоаналитичното възпитание е грижа за фазите на развитие. Основното е учителят да превърне субективните фази на личностното развитие във възпитателно поведение и тяхното присъствие във възпитателната интеракция.

По отношение на възпитателния процес от психоаналитична гледна точка могат да се направят няколко извода:

- необходимо е учителите да познават и да се съобразяват със съдържанието на „То“ (психична система, включваща инстинктивните влечения и мотивиращи тенденции), както и съдържанието и фазите на развитие на „Аз“ и „Свърхаз“ в училищните процеси;
- учителят не бива да пречи на развитието от психоаналитична гледна точка, а да му помага и съдейства;
- възпитателните ситуации и събития да са с анаклитична стойност, т.е. зависимостта между възпитател и възпитаник да разчита на възможностите учителят да удовлетворява някои потребности на учениците;
- във възпитателната интеракция ученикът да създаде анаклитична идентификация – да се отъждества с учителя като обект на любов, грижи и доброта;
- учителят да съдейства за вторичната автономност на ученика – независимост на функционирането на „Аз-а“ - подреденост, отговорност и определеност.
- учителят да се изяви като спомагателен „Аз“, като се грижи и защитава ученика от излишни външни и вътрешни стимулации, създава психичен комфорт;
- учителят да съдейства за интернализацията (създаване на вътрешни структури), интроекцията (доставящо удоволствие възприемане на някои страни от околния свят), менталния образ (съхраняван образ на обекта)

- учителят да подпомага намирането на обект в свое лице и да не нарушава обектния избор и образ, да разбира защитните механизми, да отмита ролята на първичния и вторичния процес на мислене.
- Във възпитателната интеракция учителят да не допуска контрапренос – т.е. неосъзнато да проектира чувства или конфликти, които е имал в собствения си живот
- да се разбират източниците на агресивно поведение и самото то да не се паталогизира
- да се разбират съпротивленията в отношенията между ученици и учители. Преди да се опита да познае проблемите на децата, не е лошо учителят да познае проблемите на родителите.
- Съгласуване на педагогически и психологически подход
- особен поглед, разбиране и използване на техники за психоаналитична интервенция, което изисква по отношение на тълкуването на асоциации и на грешки следното:
 - обикновения учител е затруднен при „тълкуването“ на психоаналитичен инструмент
 - „тълкуването“ има четири фази – конфронтация, изясняване, тълкуване, преработване;

Защитните механизми (Ана Фройд) са различни опити на психиката да се защити от опасности, неосъзнати стратегии да се намали тревожността и различните напрежения, които са производни от вътрешнопсихични конфликти. Те помагат да се избегне реалността (изтласкване), да се изключи реалността (отрицание), да се преопределат реалността (рационализация), да се предаде на реалността обратен знак реактивно форматиране). Тези механизми поставят вътрешните чувства във външния свят (проекция), помагат за излизане от реалността (регресия) и за преориентиране на реалността (сублимация).

Всички защитни механизми функционират в норма безсъзнателно. Чрез практическата психоанализа те се разкриват и започват да служат на „Аз“ в борбата му с инстинктивния живот и на стремежа му в различни конфликти да отрече някои елементи от собственото „То“. Когато защитата започне да преобладава, тя започва да властва над „Аз“ и тогава се появяват индикации за невроза. „Аз“ престава да бъде гъвкав и приспособим. Към защитните механизми се причисляват още: изместване, обратно чувство, потискане, идентификация с агресора, аскетизъм, примитивни механизми на защита.

Теория на възпитателния процес по индивидуалната психология на Адлер

Възпитателната парадигма на Адлер е модел, който предлага педагогическата интерпретация на „креативното Аз“, на целевия стремеж на хората към превъзходство, комплекса за непълноценност и неговата компенсация, тяхната мотивираща стойност, грижите за усъвършенстване на себе си, които не са свързани с принципа на удоволствието, а със стремежа към съвършенство.

Педагогиката на Адлер използва още социалния интерес, жизнения опит и ролята на детските преживявания. Теорията и практиката на Адлер сега се свежда до няколко принципа:

- принцип на холизма и единството на личността
- принцип на самодетерминацията чрез избори и решения
- принцип на социалния интерес или потребността да принадлежиш
- принцип на субективността – да разбираш живота по собствен начин
- принцип на целенасоченото поведение

Тези принципи се наричат „4 R“ (отговорност, уважение, изобретателност, съпричастност). Стига се до обсъждане на темата за демокрацията в училище, идваща с три

същности – свобода, сътрудничество и отговорност. Учениците са стимулирани към привързаност, неутрализиране на комплекса за малоценност, ефективен жизнен стил, ефективна комуникация, премахване на невротичната култура (чувство за незащитеност), преследване на ефективни цели и психологична защита.

Теория на възпитателния процес, съобразно персонализацията на Мъри

Хенри Мъри дефинира личността на индивида като абстракция, формулирана от теоретиките, а не просто описание на поведението на индивида. Личността на индивида се съотнася със серия от събития, които обхващат целия живот. Личността е организирана и управляваща сила на индивида.

Педагогическата проекция на персонализацията на Мъри може да се търси в неговото учение за събитията. Възпитанието присъства в подпомагане на желаните сериални програми и планове. Учителят има място като субект на възпитателния процес и в ролята му за препятствие на отделянето на „Аз-идеала“, за да не настъпят девиации в поведението. Голям практически ефект могат да имат и отстраняването на нежеланите процеси. Персонализацията на Мъри е много благодатна в педагогическо отношение, защото предлага решаване на възпитателните проблеми с отчитане на човешкия фактор в средата.

Теории на възпитателния процес съобразно психологията на индивидуалността на Олпорт

Олпорт събира и обобщава около 50 определения за личността. Той стига до извода, че личността е човекът като реалност, още по-точно е „динамическа организация на тези психофизически системи в индивида, които детерминират неговото уникално приспособяване към средата“.

Олпорт счита, че в училищна възраст продължава разширяването на структурата на чертите, от които „израстват“ бъдещите цели и претенции. Той не допуска, че чертите могат да се разгледат и изменят от гледна точка на интеракционния ефект. Ситуациите на обкръжение и социокултурните промени могат да бъдат приближителни причини за човешкото поведение, но човекът сам приема или отхвърля дадена социална система или култура. Това е почти тотално отричане на педагогическата интеракция, но като че ли малко надежди остават във възгледите му за проприативна функционална автономност и в пластичността на придобиване на черти през училищна възраст.

Теории на възпитателния процес съобразно факторната теория на Кятел

Кятел предлага система от конструкти за обяснение на човешката личност, която е една от най-сложните. За него личността най-общо е това, което позволява да се предскаже какво ще извърши човек в дадена ситуация. Личността е свързана с всички аспекти на поведението на човека, тя е сложна и диференцирана структура от черти, в която мотивацията зависи от субсистемата от т.н „динамични черти“.

Кятел обособява три вида учене, които предизвикват развитието на личността: класическо обусловена, инструментално обусловена, интеграционно учене.

За формирането и модифицирането на човешката личност оказват влияние социалните институции, най-важната от които е семейството. Институциите оказват влияние като преднамерено създават определен тип личност, ситуацията могат да доведат до ефекти, които не са предвидени от институциите, вследствие на по-напътното изменение на личността. Кятел акцентира върху ученето и всъщност ако се следват неговите обобщения, се стига до бихейвиористични обяснения.

Теории на възпитателния процес съобразно теорията за социално учене на Бандура

Бандула посочва, че много страни от функционирането на личността са свързани с взаимодействието на индивидите и този социален контекст трябва да се взема предвид. Той предлага теория за социалното учене, която включва обяснителни схеми и модели на имитацията и идентификацията, социалната подкрепа, самоподкрепата и убежденията, измененията на поведението чрез моделиране. Теорията за социалното учене е основана на върху положението, че поведението, което възниква в социалния контекст е учене, благодарение на помощни фактори. В хода на наблюдение на поведението на другите индивидите започват да имитират това поведение. Ученето по наблюдение или по подражание се дължи на стимулите, идващи от модела, тяхното трансформиране и комбиниране в образи от реципиента. Възпитанието и неговите резултати са продукт на откритост към външното поведение, и то в подходящи ситуации.

Други теории:

- *Теории на възпитателния процес, свързана с оперантната подкрепа на Скинър* – възпитанието и възпитаността са процес и резултат от подкрепящото или наказващото влияние на реакциите на средата, а учителят е „агент на подкрепата“ и модификатор на поведението. Възпитанието е свързано с дефиниране на желан тип поведение, определяне на класа от реакции, които да се променят, определяне на специфични реакции, които приближават към искания тип поведение. Накрая се създава и пуска в действие графика на подкрепление и терапевтично се координират реакциите, но само при необходимост.
- *Теории на възпитателния процес съобразно с феноменологичната теория за личността на Роджърс* – Роджърс смята, че човек може да бъде обяснен само в термините на собствения възприемане за себе си и познанията на постиженията. Главен акцент в тази теория са преживяванията на човек, неговите емоции и ценности - „вътрешен живот“.

Теорията на възпитанието се обособи като относително самостоятелна наука, разглеждаща както проблемите на нормално развиващите се деца, така и специфичните психически и физически отклонения. Основните задачи на теорията на възпитанието са свързани с изследването и научното обосноваване на специфичните принципи, съдържание, методи и форми на възпитателния процес; изследва се психическото, физическото и социално развитието в процеса на възпитание, за да установи как процесът на възпитание стимулира развитието на психиката, на социалното и нравственото поведение, на дейностите, на социалните отношения и социалните роли.

Разработва се диагностична система за оценка на състоянието на възпитание, на развитието. Въз основа на тези данни от педагогическата диагностика се очертават тенденции и прогнози за по-нататъшното развитие на процеса на възпитание.

Теорията на възпитанието е социална наука. Разглежда процеса на обучението и възпитанието на децата като специфичен социален процес, акцентира се на формирането и развитието на социалните качества на личността, социалната активност, мотивация, социални критерии.

Теорията на възпитанието е и хуманитарна наука. Възпитанието е хуманен процес, без насилие и дресировка, а формиращ човешко качества и морални ценности.

Теорията на възпитанието е вид изкуство. Възпитателният процес е вид творчески процес, изискващ използване на разнообразни методи и средства, без схеми и универсални средства.

Теорията на възпитанието има интегриран характер с други сходни науки – философия, психология, физиология, социология и етика.